

АЛЕКСАНДРА МАНЧИЋ

ЗАВИЈУТАК

(поводом романа *Хогочаџиће у Согому* Јовице Аћина)

Читам најновији роман Јовице Аћина, *Хогочаџиће у Согому* (Службени гласник, 2022), а у ушима, звони ли, звони. Слушам брујање струна Васионе. Долазим до поглавља насловљеног „Загонетка *Tinnitus*”. Мрачно поглавље. Ту Глигор Зевзек прича о томе како му неко стално звони на врата, а он не отвара:

Звони ми. Зуји, шуми, крчка. Звечка. Цвили. Пишти. Кроз главу ми хуји ветар. Далека је то, а ипак блиска звоњава. Нимало земаљска. Укоренила се у мене. Као да у глави постоји нека гласовита катедрала или саборна црква и при томе је сваки тренутак у бескрају времена верски или космички благодан који обавезно ваља обележити на сва звона.

„Можда је то пиштање у ушима неки неземаљски језик? Неко ми тако говори?”, пита се. Ванземаљци и саборна црква? Космички благодан? У магновењу, помишљам на оксиморонски спој мистике и нуклеарне физике. Помислим на то како је Роберт Опенхајмер говорио о томе како се понаша електрон, и да ми се учинило као да су то речи древног мистичара, или источњачког мудраца:

Ако се постави питање, да ли је положај електрона постојан, на то се мора одговорити „не”, и ако се постави питање, да ли се његов положај мења временом, мора се рећи, „не”. Ако се постави питање, да ли је он непомичан, мора се рећи, „не”, и ако питају, креће ли се, мора се рећи, „не”.

У Аћиновом роману *Дозвола за бицикл*, који кружи око Кафке, зујање има злокобније порекло:

Кад нам нешто бучи у глави, знајте да је то од многих прича које нас одасвуд вребају. То су дивља створења, демонска. То су духови који су се населили у бицикл и претворили га не у било шта и кога него у живи Бицикл. Зато су и приче које нам преноси живе и као такве се не могу контролисати (ОКФ Цетиње, 2021).

Овде већ чујем потмулу јеку трансхуманизма. *Дозвола за бицикл* је роман за који се, у Изјави захвалности, одаје дужно Кафки, и његовом целокупном делу, јер је његове стопе, вели писац Изјаве, у том роману све време пратио у песку, надајући се у избављење, али када се осврнуо, стопа више није било. А тај ко захваљује, заправо, није Аћин него, како читамо, јунак романа, Бицикл Звиждало. Предња корица књиге зумбана је попут филмске траке, па се можемо упитати, роман, или филм? А знам, и Кафка је волео биоскоп. У неком филму, сећам се, снима се филм, и младој глумици која се либи да партнеру у сцени удари јак шамар, кажу: „Ово је филм, драга моја, филм! Ту све треба радити за стварно!” У следећој клапи, девојка удари партнера толико јако да се он оклизне на вештачком снегу под својим ногама, и падне. А нас, овде у Србији, ове 2022. године, с ногу је оборио догађај који у нашем читалачком искуству удубљује тутањ дубоке везе између Јовице Аћина и Франца Кафке: Кафкина сабрана дела у Аћиновом преводу. Сродници на делу у саучесничком задатку. Кинетичка симболика укрштаја два писца чија су разумевања нашег времена видовњачка, и међу којима сазвучавања ових година грме као „Тутањ” из Аћинових *Неземаљских њојава*. Ванземаљски, попут ванземаљаца у Југославији, који истовремено живе у голооточком универзуму овако насловљене приче из 1999, где логораш види ванземаљски брод усред своје муке, и у *Хогочашћу у Согому*, као наслов *Ванземаљци у Јуџославији*, записан у свесци што је старац држи пред собом на столу у башти, а све додатно компликовано летимичним погледом гостионичара експериментатора Думеље, вегетаријанца и бубождера, који види наслов и помисли, истина је, у Југославији су живели ванземаљци.

Да бих себи објаснила везу између ове две елементарне честице Аћинове књижевности, и ко или шта су ту ванземаљци, обраћам се непосредно квантној механици. Она се бави атомским и субатомским честицама, и свако стање система види као суперпозиције различитих стања. То значи да ће се систем у датом тренутку налазити у неком стању само са одређеном вероватноћом, јер

никада није потпуно одређен. Немогућност предвиђања у ком стању ће се систем наћи не зависи само од тога што уређаји којима се мери нису довољно прецизни него је, с једне стране, природа квантног универзума напросто таква, неодређена, а с друге, показује се да је за мерење пресудан и утицај самог чина посматрања. А опет, каже Ађинов лик у *Хогочашћу у Согому*,

према зен учењу, један дан састоји се од шест милијарди четири стотине милиона деведесет девет хиљада девет стотина осамдесет тренутака.

Тај лик каже и то да је „путовање кроз време телепортовање из тренутка у тренутак, а то је, заправо, стално превазилажење себе, при чему тог *себе* нема”. И сад, замислите колико је то тек, у једном животу, телепортовања, и то некога кога нема, ако је само један дан састављен од близу шест и по милијарди тренутака. Колико је то преображаја, и колика је кинетичка способност за све то потребна. „Ако и постоје неке ствари о којима се не може мислити, то не значи да се о тим стварима не може приповедати”, рекао је другом приликом Ађин, алудирајући на Витгенштајнов *Tractatus Logico-Philosophicus*, односно његову завршну реченицу: „Оно чему не можемо да говоримо, о томе морамо да ћутимо”. Па онда узмем Ађинову реч *мислојиси*, што је његова преведеница за Бејаминово *Denkbilder*, и у мисаоном експерименту је окрећем и вртим, и замишљам кинетичке скулптуре. Гледам Ађинове портрете у цртежима које је израдио Тодор Стевановић, насловљене *Лов на неухвајљиво*, и у том серијском портрету од шест цртежа уочавам баш такву кинетичку енергију. Портрети су датирани 25. децембра 1975, и приказују лице Јовице Ађина на којем се најпре полако појављује лево око, почев од зенице, па до пуног ока, па се онда смањује и сажима назад у зеницу, да би нас у шестом, последњем портрету, Ађиново лице продорно погледало са оба ока. Овај преображај већ нешто најављује. „Тотална енергија једнака је збиру кинетичке и потенцијалне енергије”, каже Шредингерова једначина. Ја у овом шестоделном серијском портрету видим сву кинетичку и потенцијалну енергију неухватљивог Ађина. Од посматрања ми се заврти у глави. Црте се премештају с једне на другу страну, очи се појављују и нестају, глава се на неколико тренутака извија у неухватљиве линије, опет добија обресе лица... Не претендујем на познавање квантне механике, и појмовима баратам метафорички. Терминима квантне теорије као што су уплетеност, суперпозиција, колапс, комплементарност, служим се, без посебног реферирања на то како су они тачно дефинисани и како се примењују.

На пример, лик који нешто посматра узимам као аналог физичком чину мерења, заплет и односе између ликова или догађаја могу интерпретирати као аналогне физичкој уплетености. Што није сасвим произвољно, ако се узме у обзир то да се на исти начин поступа и у истраживањима која настоје да повежу квантну механику и неурологију мозга и мишљења. Елементарне честице Аћинове књижевности, квантно уплетене, непрестано стварају нове паралелне светове. Есеј, прича, роман, филозофија, теоријски текстови који су поетични, или чак драматични: трагични, комични, трагикомични, и понекад кроз трагикомедију граде теорију, која се не либи да буде теорија облака, и да кроз алхемијске захвате постаје филозофија живота. Суочавање са патњом у свету, које води ка фракталном хаосмосу живота, где се срећу Феликс Гатар и Франц Кафка, Фридрих Ниче и Антонен Арто, Васко Попа и Фулканели, Валтер Бенјамин, и Ролан Барт, и Сигмунд Фројд...

Од оволиких људи на улици се већ створила прилична гужва. Загледам се у кров зграде на углу, и као да назирем, горе на крову, Јовица Аћин, окачио се десном руком за греду која је пребачена преко крова зграде и вири таман довољно; наднео се над улицу, а преко левог рамена погледује на пролазнике, далеко доле, у дубини. Гледа их помало љубопитљиво, помало равнодушно, а помало искусним клиничким оком. Овај *мислојис* додајем Аћиновим мислећим сликама, на којима писање никад није без извесног ризика. Аћин успоставља везе које се могу пратити попут нити што ће читаоца на крају довести до средишта лавиринта, где га, наравно, чека Минотаур. Алхемијска брига за речи, привиди, поетике кривотворења и паукове политике – лако нам је говорити, када је за гранање ризома тумачења Аћин увек већ поставио решетке и исплео мреже. На одређеном месту, одвија се *укршицај* – како би рекао Лаза Костић – који води у роман. Ту треба имати на уму, то је Аћин у више наврата говорио, и оно друго значење речи *роман* у српском језику, а то је, љубавна прича, љубавна веза: прелазак у роман који се одвија као љубавна веза између есеја, прича, и њиховог писца, претапајући се и уливајући кроз ту везу у ушће океана. Калеидоскопска размештања и измештања уврћу се и растежу, попут струна Универзума: као у причи „Бања”. Ванземалски, попут „Тутња”. Аћин посматра ствари са друге стране огледала, сведено и умножено, изведено из мита и враћено у живи облик, који је фракталан, и калеидоскопски. Васиона се огледа у капи росе. „Роса је зној неба у земљи”, читам у Аћиновом есеју „Теорија облака”, о алхемичарском тумачењу росе по Ежену Канзелијеу. Овде би се могло причати и о сејању облака, баш зато што тај појам уопште није алхемичарски, него припада чистој науци и

технолозијама 21. века. Једна од првих прича које је Аћин написао носила је наслов „Завијутак”, како је недавно рекао у разговору са Радмилом Гикић Петровић у *Лейоису Мајице српске* (књ. 506, св. 1–2, 2020, стр. 144). Од приче нам остаје само наслов, али „Завијутак” је такав наслов да од почетка указује на мистичко трагање. Ја мистичко трагање видим као спиралу: живот – фикција, фикција – фикција, фикција – живот, једно за другим, навише, ка трансмутацији која постаје *не* аскетска чистота и одрицање, *не* подвојена егзистенција, нити израз паралишућих унутрашњих супротности него јачање и преображај животне снаге у енергију кадру да вине елементарну силу до метафизичке вредности.

Салвадор Дали је писао о нуклеарном мистицизму, који је „плод демонских и надреалистичких експеримената надахнутих Светим Духом”, „сублимирани, рационализовани и дематеријализовани, продуховљени надреализам”, „повратак класичној традицији мистицизма и реализма”. Спомињање ове традиције реализма и мистицизма наводи ме на мисао да улога Шпаније (јер су Шпанци у том спајању мајстори) у стварању нуклеарног мистицизма мора бити кључна. О томе размишљам док читам Аћинове *Сроднике* (Лагуна, 2017), чијег приповедача од првих страница вреба фантом (овог пута из Чилеа) спреман да га прогута, мада су обојица истог фантомског рода. Ту следи још један *завијућак*: за нуклеарни мистицизам, опет по Далију, тек „америчка технологија даје фотографске доказе”. И то би могао бити важан податак. Јер баш у том споју нуклеарног са мистицизмом открива ми се амбивалентност Аћинове имагинације, између авангардног експеримента и алхемијског захвата. То је разумевање „нуклеарне мистике” у којој треба узети у обзир сва значења термина „нуклеарни”: та мистика гради се око језгра, производи из језгра, и недвосмислено се везује за физику као науку. Можемо говорити и о фракталном реализму, који се чита помоћу одговарајуће квантне књижевне теорије. И то што појам долази од сликара Салвадора Далија нимало ме не чуди. Уплетеност Аћинове књижевности са сликарством многострука је. Аћин има неколико коауторских књига са сликарима (Љуба Поповић, Миленко Милетић, Рајко Тодоровић Тодор...); сама реч *мислоисци* могла би бити довољна да разумемо место сликарства у Аћиновој књижевности. У књизи *Ушће Океана* (Геопоетика, 2011), причу „Причај ми о томе” Аћин гради око Сезанове слике *Појодне у Најуљу*; слике у музеју Прадо су у средишту приче „Музејски посао”, из *Малој еројској речника српској језика* (Агора, 2019), где и прича „Сисање луле” већ самим насловом шаље упозорење алудирајући на Магритову *Обману слика*, са натписом *Ceci n'est pas une pipe...* Аћин ваја кинетичке

мислописе у причама које у себи тако заплићу слику и реч да дозивају Хорацијеву изреку *ut pictura poiesis*, колико и сликарска истраживања научних открића, постављајући метафизичка питања: „Где је истина? У сликарству? У причи?” (*Ушће Океана*, стр. 112)...

Када читалац урони у читање Аћиновог Веледела, открије му се тајни пролаз између романа и романа, између прича и романа, и постаје му белодано зашто Башта и Врана, нпр. у роману *Хогочаиће у Согому*, постају ликови кадри – попут црних рупа – да усисају у себе сву светлост, да би је затим, прочишћену, избацили као пулсирајућу супернову. Квантна књижевна теорија успоставља недвосмислену везу између јунака *Дозволе за бицикл* и *Хогочаића у Согому*. Јунак Бицикл можда и није исти лик – онај у *Дозволи* зове се заправо Бицикл Звиждало – али објашњава ствар, тек овлаш указујући на трансхуманистику која вреба из прикрајка. Бицикл Звиждало није машина коју је лако измислити, вели Аћин, јер он је истовремено једноставна и сложена машина. Нема много делова, али је у њему дух возача, који је његов погон и његов део:

Возач се преобразио у мене, а да то увек и не зна. Возећи ме, неповратно се утапао у мене. А такви догађаји нису ништа ново у историји. Људи и машине све су чешће једно и исто, у шта је, схватам и ја, тешко да поверују они који ме нису живог видели и опипали пред собом и, дабоме, возили.

На први поглед, весела и безбрижна појава. А међутим, међутим...

Јунак може бити бицикл, а може и црни облук. У причи „Црнутак”, у збирци *Кроз блаио* (Службени гласник, 2017), Аћин приповеда о мултиверзуму, односно свет сагледава са становишта „теорије мноштва светова”. Наиме, један од модела квантне механике говори о „таласној функцији као стварности”, а теорија мноштва светова је интерпретација овог модела, према којем таласна функција толико снажно одређује развијање стварности да се при сваком квантном мерењу Васиона цепа на паралелне светове. Другим речима, када год отворимо кутију у којој је затворена Шредингерова мачка, стварамо две Васионе – једну у којој је мачка мртва, и другу у којој је жива. У квантном универзуму, стварност је дисконтинуирана, релативна, статистичка, субјективно посматрана, принципијелно неизвесна. Све ово тврди данашња физика. Њени су и термини недовршеност, неодређеност, изневеравање очекивања. Очевидне су предности које квантна теорија даје у тумачењу књижевног система Јовице Аћина. Али бих рекла још и више, а то је да Аћинова квантна књижевност има учешћа у метафизици

онако како је Шредингер писао да је „можда дозвољено тврдити да се метафизика током еволуције претвара у физику”, и као што је имагинација Џејмса Џојса део наше представе о елементарној честици кварк: Џојсов стих из *Бдења Финејана* „Три кварка за мајстор Марка!” престаје да буде само књижевна чињеница, и проста игра и досетка физичара Марија Гел-Мана, када знамо да у језгру атома сваки протон и сваки неутрон заиста увек имају по *три* кварка. „У свакој методи има лудила”, закључује астрофизичар у *Ходочашћу у Согому*, док размишља о теорији о мноштву светова и могућностима преласка из једног универзума у други (стр. 188). Везе између данашње физике – или, ако верујемо Шредингеру, нове метафизике – и књижевности, уверена сам, треба посматрати и као суперпозиције различитих стања истог система.

Тако је мали црни камен, „црнутак”, који јунак закопа под дрветом у банатској равници квантно уплетен са малим црним каменом који откопа у амазонској прашуми, као што је и јунак који црнутак пронађе и откопа, да би му овај спасао живот, квантно уплетен (али на други начин) са оним који га је педесет година раније закопао. Ако квантне теорије кажу да две честице могу да преплићу своје таласне функције тако да промена на једној од њих истог тренутка мења стање оне друге, чак и на огромним растојањима, то је застрашујуће „деловање на даљину”. Међутим, говори нам Аћинов „Црнутак”, оно може бити спасоносно. У још једној квантној причи, под насловом „Бања” (у истоименој књизи, Агора, 2021), Аћин као у жижи прелама фрактале писања у споју корпускуларног, телесног и мистичног у грчу Ђуниса – директног потомка мистичног слова епифанијског телесног спајања у „Дионисију” из збирке *Јеванђеље њо мајарцу* (КЦНС, 2013) – склупчаног око сновиђења јајета. Аћин своју квантну књижевност ствара не заобилазећи читања филозофије, историје, политике, науке, колико и уметности. Чак и када су посматрачи, његови ликови својим посматрањем утичу на стварност, и тиме постају учесници у тој стварности, која, међутим, остаје непредвидљива, и у њој све могућности остварљиве. Све је то сагласно квантној теорији, у којој научник као посматрач постаје учесник у квантном процесу, и где се својства честице могу утврђивати само на основу интеракције субатомске честице са посматрачем. Ова чињеница разоткрива дубоко јединство свих ствари и појава. Честице непрестано прелазе једна у другу, и у друге облике енергије, немају постојана својства него та својства зависе од посматрача. Ако неко мери једно својство, друго ће се неизоставно изменити, зато што је такво понашање својствено стварности, каже савремена физика и тиме пред нас поставља проблеме који су већ потпуно метафизички.

Језик није довољан да искаже оно што Аћинова фикција зна о свету, али га неизрециво слово тела води ка просветљењу, ка епифанији као „телесној форми насталој у еротском грчу”, и осуђеној на неуспех, баш колико и закаснеле поруке из прошлости које долазе да нам јаве нешто што је у међувремену постало неразумљиво. Аћин ту појаву представља у мислописима: гласник се лакта да би се пробио кроз гомилу, која је толико густа и метежна да путовање траје поколењима; он носи поруку чији је смисао изгубљен, или позив на који више није могућно одговорити, јер стиже тек примаочевом чукунунуку; претапа се у слику куле од људских тела која се гради подметањем нових кругова тела испод оних већ постављених у ту грађевину, која се зове и кастел: каштел, тврђава или замак: слика писања – или живота? – као пробијања кроз све већу густину, уз губљење основе, поновно постављање темеља, промене конфигурације, љуљање као од земљотреса, стално мењање смера.

Мистичност Аћинових увида је попут оних које дугујемо Симони Вејл, или Валтеру Бенјамину: то је мистика разорна за сваку опресију. Сродна је и Спинозиној *amor Dei intellectualis*, али нимало лишена телесног, или пак мистичности својственој класичним мистичарима (у *Поетници распројекција* Аћин пише незабораван есеј о Терези из Авиле), поготово у најсуровијем виду болног трпљења присуства апсолута које *води у јекнуће да се не би занемело*. Јекнуће је реч коју је Аћин изнедрио исписујући *Гаиња њо њејелу*, у којима иде *ћраћом ћисања* о изгнанствима и логорима, у исти мах пишући о изгнанствима и логорима *ћраћом ћисања*, остављајући траг писања, као што ће *ћраћом ћисања* – пратећи трагове писања других, и у *ћисању* остављајући свој неизбрисиви *ћраћ* – повести читаоца кроз причу о причи пилота трамваја, или још, *ћраћом ћисања*, трагати за сродницима. Физичари откривају микросвет микрокосмоса – Аћин би рекао, и микрохаоса, и хаосмоса – полетно срљајући у одгонетање загонетке постојања, у неку руку и апсолута. Та потрага им је, усред прошлог века, експлодирала – јека те експлозије ни до дана данашњег није утихнула – изнад Хирошима и Нагасакија. Резонанца Аћиновог квантног писма вибрира и том јеком, урањајући у сву мистичност јекнућа, исписујући неисписивости логорског света, одговарајући на *ћосвемашње ућирање ћраћова*:

Ма како их сутра звали, логори никако нису прошла ствар, чак ни логори смрти. Чекају нас иза ћошка, заједно са својим заговорницима који понекад ни не знају шта заступају, будуће слуге помора. Наслућујемо већ да су данас те могућности још злокобније... не смемо заборављати. Па ипак, увек ћемо бити неспремни...

Упозорава нас. Кроз примицање стварности иза стварности, баратајући теоријама микрокосмоса и фрактала, Аћинова квантна поетика је мистично гатање између рационалног и ирационалног које зна да се *чуда дођају бац онда кад у њих не верујемо*. Ако је у вама после свега остала недоумица да ли је Аћинова књижевност нека песимистична књижевност, маните се. Аћин је као потрес вулканске ерупције која долази из такве дубине да је у првих мах и не можемо забележити мерним инструментима, излива лаву која пржи све пред собом, долази као смак света којег постајемо свесни тек када је већ прошао, али само зато да би нам саопштио да су последње приче последње не само зато што говоре о последњим временима него и зато што им је време да се улију у океан романа, и да је крај света дошао да би се од њега пошло даље, у друге светове.